

НЕПІЗНАНІ ГОРИЗОНТИ ГНОСЕОЛОГІЧНОГО ОПТИМІЗМУ

Анатолій В. ФУРМАН

Copyright © 2010

Після здолання чинним журналом третьої вершини державного визнання – із цього року він входить до переліку видань Вищої атестаційної комісії України ще й у галузі філософських наук, з інтелектуальним задоволенням пишу першу у цьому амплуа рецензію на монографію “Гносеологічний оптимізм: монада-субстанція Г. Лейбніца і відношення-істина Н. Мальбранша”, що виконана в аналітичному форматі історико-філософського дискурсу і методологічно є мені близькою, а в конкретно-змістовому наповненні – поліпроблемною, відтак й інтригуюче цікавою. До того ж її автор – *Анатолій Довгань* – зрілий дослідник із добре поставленим філософським мисленням, завідувач кафедри українознавства та філософії Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя.

Про філософський раціоналізм Нового часу та раціональність мислення як ознаку розуму людини у світовій і вітчизняній суспільній думці писалося і говорилося багато. Про новочасних філософів-раціоналістів сперечалися, висловлювали навіть протилежні думки стосовно оцінки ролі, яку відіграв цей феномен у філософсько-культурному житті Європи. І хоча в наш час є підстави констатувати наявність конкретно сформованої європейської традиції усталеної суперечливої оцінки новочасного раціоналізму як культурно-філософ-

Довгань А.О.
Гносеологічний оптимізм: монада-субстанція Г. Лейбніца і відношення-істина Н. Мальбранша: [монографія] / Довгань Анатолій Олексійович. – Тернопіль: Астон, 2009. – 272 с.

ського явища, все ж багато питань залишаються невирішеними і природно спонукають до дискусій.

Тому кожна нова робота про філософську думку епохи Нового часу (тим паче монографічна) викликає інтерес як дослідників, так і тих, кому небайдужа доля духовності українського суспільства в сучасних умовах глобалізації цивілізаційних стосунків між націями та народами усього світу. В цьому розумінневому контексті не становить винятку монографія А.О. Довганя, в якій продемонстрована спроба повному розглянути гносеологічний раціоналізм філософів Нової епохи у форматі “дихотомії “оптимізм – песимізм”.

Рецензована монографія проста за своєю архітектонікою та дохідлива у розумінні результатів філософування, що вказують на логічність міркувань автора під час викладу ним інтелектуального матеріалу, на обґрунтованість висновків, системно зорієнтованих на досягнення головного пізнавального завдання – розкрити специфіку *гносеологічного оптимізму* західноєвропейської раціоналістичної філософії історичного початку Нової епохи (XVII – перша чверть XVIII століття). У першому розділі “*Теоретико-методологічні засади та джерельна база дослідження гносеологічного оптимізму новочасної раціоналістичної філософії*” дається характеристика принципів та методів історико-філософського пізнання, сформованих у про-

цесі історичного розвитку самої філософії та розвинутих у другий половині ХХ століття українською школою гносеологів та істориків філософії і вдало реінтерпретованих автором. Тут примітно те, що Анатолій Олексійович окреслює свій дослідницький інтерес з усією можливою визначеністю: це, – пише він, – оптимістичний зміст пізнавальної активності людини у сфері філософського знання про істину.

Логіко-змістова цільність рецензованої монографії забезпечується насамперед методологічним настановленням автора на розгляд проблеми гносеологічного оптимізму новочасного раціоналізму в інтелектуальному річищі розвитку уявлень про *істину як предмет філософії*. Таке настановче позиціювання, на наш погляд, цілком виправдане, зважаючи на сучасну тенденцію зростання інтересу до гносеологічної проблематики в українській філософії, донедавна ще нехтуваною українськими мудрославами на підставі як домагань відмовитися від напрацювань діалектико-матеріалістичної гносеології, так і актуалізації під впливом постмодерних пізнавальних практик пошукувань непізнаних горизонтів ірраціональності людського розуму.

Методологічним підґрунтям рецензованої монографії є *діалектико-матеріалістична гносеологія та історико-філософська парадигма пізнання* вітчизняної філософської науки у їх неподільному зв'язку з інтелектуальним та культурним досвідом людства, відображеним у здобутках сучасної історії філософії. Автор аргументовано показує, що таке спрямоване звернення до історії філософії як процесу зміни парадигм, концепцій, теорій оптимізації методів пошуку істини та конкретно-історичних формовиявів пізнання – одна з магістральних ліній вивчення гносеологічного оптимізму як різновиду історичних та національних особливостей, культурної та інтелектуальної спадщини соціального оптимізму взагалі. Вказане методологічне настановлення відповідає духу нашого часу, коли сучасні українська наука і філософська думка напружено шукають можливості і способи власного якнайшвидшого вrostання в контекст загальноєвропейського вітакультурного часопростору і водночас повновагомого відродження історичної правди в переосмисленні джерел, сутності та універсалій філософсько-культурної спадщини нашої країни.

У монографії Анатолій Довгань закономірно достатньо уваги приділяє методологічному

обґрунтуванню власного підходу до аналізу систем раціоналістичної філософії початку Нового часу задля виявлення їх оптимістичного змісту (*див. розділ 1*). Його робоча гіпотеза пов'язана з авторським визначення поняття “гносеологічний оптимізм”: сутнісно це демонстрація людиною розумною нескінченного – без абсолютних перепон та обмежень – пізнання як уточнення, доповнення, конкретизація достовірних уявлень про буття світу в усіх його просторово-часових формах існування [див. монографію, с. 16–17]. У зв'язку з цим історія розгортання гносеологічного оптимізму філософії розглядається ним як деталізація проблеми предмета філософії. Звідси природу вказаного оптимізму тієї чи іншої гносеологічної системи пропонується безпосередньо пов'язувати зі ступенем знання про предмет філософії [Там само, с. 7]. Приємно констатувати, що весь змістовий текст книги-монографії наповнений підтвердженням обраної гіпотези щодо концентрації гносеологічного оптимізму в істині як предметі філософії. Саме безперервна історична зміна останнього, на переконання автора, – це сутнісний індикатор розвитку філософії на засадах віри, надії, ентузіазму, волі гносеологічного оптимізму людини, що пролягає від некритичного сприйняття наявного світу до критичного і далі – до раціонального інтелектуального знання як домінуючої форми гносеологічного відношення “людина – світ”.

Для того щоб утвердити власний підхід до розуміння проблеми гносеологічного оптимізму як суто філософської в контексті розвиваючого перебігу історико-філософського знання, Анатолій Олексійович намагається максимально розширити формат осмислення теоретико-методологічних засад здійснення власного наукового пізнання зазначеної проблеми. І йому це вдається, хіба що за винятком лише одного штриха, який би довершив цілісність системного підходу в рефлексії гносеологічного оптимізму: неповно висвітлена історична драма становлення філософської термінології у її проблемно-тематичному викладі та з використанням відповідного історико-філософського джерельного матеріалу. Імовірно це упущення зумовлене обмеженістю обсягу монографії та недоцільністю скорочувати інші її розділи. Мовиться, власне, про концептні та епістемні вподобання. До того ж це побажання надалі мають змогу врахувати й інші науковці.

Монографію А.О. Довганя характеризує ґрунтовний змістовний аналіз загальної тенденції розвитку гносеологічного оптимізму раціоналістичної філософії, що історично пролягає від античності до “неораціоналізму” постмодерної філософії. Істотно й те, що продумана чітка авторська позиція та уважне науково обґрунтоване проникнення у сутність проблеми, цілісність та системність авторського підходу забезпечують внутрішню єдність роботи, незважаючи на справжнє різномайття ідей, схем і моделей гносеологічного оптимізму, що запропоновані в історії філософії.

По-перше, автор окреслює досить широкий спектр різних точок зору на гносеологічний зміст раціоналістичної філософії Нового часу та на її роль у невинному розвитку загальноєвропейської науки, філософії, культури. Він пропонує свій, ще не осмислений належним чином вітчизняною історико-філософською наукою, підхід, що гармонійно доповнює існуючі.

По-друге, автор не боїться ставити складні пізнавальні проблеми, що не мають однозначних розв’язків. Передусім мовиться про визначення сформованої в історії філософії гносеологічної дихотомії “розум – віра” як підстави відсторонення гносеологічного оптимізму від дослідницького спрямування філософії. Таку проблемну ситуацію він інтерпретує як фактор актуалізації оптимістичного пізнавального світовідношення людини у рамках досконалого філософування, відокремлення його від віри та закономірного виокремлення у самостійний предмет власного рефлексивного аналізування [Там само, с. 4]. У цьому концептуальному розрізі досить аргументовано видається думка, яка підтверджує висунуту автором гіпотезу: сформована позиція щодо пальми першості Г. Лейбніца в історії філософії у визначенні оптимізму як філософської проблеми є неприйнятною. Адже ознаки оптимістичності пізнавального пошуку наявні у різних гносеологічних системах – від античності до Нового часу. Тому Анатолій Довгань доходить висновку, що певний прояв у філософській системі конкретного мислителя оптимістичного ставлення-відношення до здатності людини пізнавати істину – це не ознака того, що він вже свідомо ставив проблему оптимізму як власне проблему філософії загалом чи філософської гносеології зокрема, що стосується й оптимістичного змісту світоглядної позиції самого Г. Лейбніца. Відтак

кількість претендентів на авторство формування проблеми філософського пізнавального оптимізму як суто проблеми філософії звужується, а фундатором визнається І. Кант, що аж ніяк не применшує роль Ф. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Г. Лейбніца та інших новочасних мислителів у їхніх розмірковуваннях про оптимізм. Аргументації з цього питання Анатолій Олексійович наводить у другому розділі монографії [Там само, с. 57–58 та ін.]. Звісно, дана позиція автора також, на нашу думку, є небезспірною.

По-третє, автор монографії упроблемлює традиційний погляд, згідно з яким у сучасній зарубіжній та в українській філософії французький філософ-раціоналіст, теолог XVII століття Н. Мальбранш визнається автором *теорії оказіоналізму*, на що вказує гносеологічна оцінка його філософської системи. Відстежуючи перебіг роздумів Н. Мальбранша в контексті обґрунтування ним моделі пошуку істини, Анатолій Довгань зауважує, що така оцінка філософувань Н. Мальбранша, яка бере початок від його сучасників-опонентів, є односторонньою, а тому необ’єктивною. Насправді ж Н. Мальбранш, як і інші новочасні філософи, – яскравий прихильник теорії необхідності існування буття, його розвитку та пізнання людиною, а випадок, “оказія” – лише частковий вияв спричинювальної спрямованості розвитку світу як закономірного втілення божественного задуму [Там само, с. 149–162]. У цьому сенсі цікаво було б ознайомитися з думками вітчизняних філософів щодо вищезазначених міркувань А.О. Довганя. А тому, ймовірно, можлива дискусія на сторінках нашого часопису.

В контексті дихотомії “модерн – постмодерн” автор рецензованої монографії звертає увагу читача на позитивний момент філософськи раціозорієнтованого гносеологічного оптимізму новочасної епохи. Зокрема, його представники, зокрема Г. Лейбніц та Н. Мальбранш, піднялися в інтелектуальних узагальненнях над власною етнонаціональною приналежністю: для них проблема пошуку істини є загальнолюдською, універсальною, яка не має національних перепон для постановки і розв’язку. Більше того, продемонструвавши демократично відкриту наукову полеміку між собою та іншими тогочасними мислителями своєї епохи стосовно предмета істини, істотно розширили перспективу використання науки як продуктивної сили суспіль-

ства. Саме у цьому Анатолій Довгань убаचाє гуманістичний аспект інтелектуального оптимізму філософських систем пізнання названих дослідників [Там само, с. 206].

Викликає інтерес також позиція автора щодо циклічного розвитку гносеологічного оптимізму раціоналістичної філософії, появи його нових історичних типів як наслідку відповідної кризи пізнання і ширше – кризи певної картини світу. Автор осмислює кризу гносеологічну як поштовх до пошуку раціоналізмом нових гносеологічних систем, що здатні вивести пізнавальне прагнення людини із глухого кута та надати науковому осягненню істини новий вектор розвитку завдяки потужній енергетиці інтелекту-розуму. В такий спосіб фіксується зародження у підґрунті тоді ще не сформованої капіталістичної системи новочасного наукового мислення як позитивний момент загальної парадигми раціональності пізнання. Цей період постання філософсько-раціоналістичного мислення характеризується явним злетом гносеологічного оптимізму в усіх сферах пізнавальної творчості. Опозицією до нього й стала криза західноєвропейського інтелектуалізму XIX – першої половини XX століть, якій справді були притаманні упадок науки, пізнавальна апатія, соціальний песимізм стосовно подальших перспектив європейської культури та цивілізації. Не випадково тенденції повсюдного поширення пізнавального оптимізму раціоналістичного мислення зустрічали активну протидію філософських течій, котрі зосереджували увагу на ненаукових формах знання – від зачаровуючих образів мистецтва до містики окультного пізнання глибинної істини.

У форматі виявленої динаміки гносеологічного оптимізму автор монографії з позицій компаративного аналізу, розглядає теодицеї Г. Лейбніца та М. Лосського – представника російського “срібного віку” філософії. Не менш важливою в теоретичному аспекті є характеристика ірраціональних побудов гносеологічних систем Г. Лейбніца та Н. Мальбранша. Він указує на їх визнання філософами-раціоналістами як наявних елементів процедури пізнавального пошуку невтомним розумом людини. Однак розгорнутої синтетичної картини співвідношень раціонального та ірраціонального у сфері пізнання в здобутках цих представників філософії Нового часу А.О. Довгань не подає. Слушно припустити, що таке

обмеження у висвітленні проблеми пошуку оптимального методу пізнання спричинене рамками логіко-змістового аналізу, що підпорядкований загальній меті дослідження – встановленню оптимістичних ознак гносеологічних систем раціоналістів Г. Лейбніца та Н. Мальбранша. На нашу думку, мотив нераціонального як ірраціонального в обґрунтуванні оптимістичності тієї чи іншої системи повинен звучати не слабше, ніж тема інтелекту. В цьому інтерпретаційному розрізі цікаво було б з’ясувати, що власне становить психологічний зміст раціоналістичних систем пізнання названих мислителів.

Водночас зауважується, що персоналії Г. Лейбніца та Н. Мальбранша уособлюють прагнення новочасного раціоналізму до універсальності, його віру в перемогу соціально-релігійних розумних витоків в організації наукового пошуку істини, суспільного життя та в утвердженні інтелектуального знання як *ідеалу науковості* для конкретних галузей духовного виробництва, нарешті в раціоналізації майбутнього європейської цивілізації як ідеалу світового універсуму в контексті всемогутньої волі Бога-Творця.

А.О. Довгань, осмислюючи зміни змісту філософської раціональності (потяг до емпіризму та намагання ірраціоналізувати раціональне) у третьому розділі монографії “*Новочасний раціоналістичний оптимізм і його сучасні альтернативи*”, обґрунтовує спробу постмодерної філософії знівельовати універсалізм самого ідеалу раціональності, наявний у гносеологічних системах початку Новочасної епохи. Він адекватно оцінює такі її наміри, як пошук нових за змістом раціональних елементів пізнавальної дії, що близькі протилежній європейському раціоналізму східній філософії з притаманною їй ірраціональністю пізнання істини для побудови нової гносеологічної парадигми. В контексті такого ракурсу витлумачення опозицій “модерн – постмодерн” актуальним є розгляд Анатолієм Довганем ставлення християнського філософа-раціоналіста, теолога Н. Мальбранша до східної (китайської) філософії у питанні релігійного змісту гносеологічного ідеалу. Тут він аргументовано показує, що Н. Мальбранш прагнув продемонструвати західноєвропейській інтелектуальній спільноті та китайським філософам-опонентам перевагу християнського монотеїзму над філософсько-релігійними осно-

вами світогляду китайської духовної культури. Нині ця філософська полеміка у рамках “Захід – Схід” повинна бути сприйнята як важливе теоретико-методологічне підґрунтя для рефлексивного розуміння сучасних дискурсивних пізнавальних практик в опозиційному лоні універсального гносеологічного оптимізму. Звісно, хотілося б на перспективу отримати при розгляді даного питання більш широкі знання про самотутні параметри розвитку сучасного гносеологічного оптимізму українського часопростору у форматі все тієї ж дихотомії “Захід – Схід”.

Автор монографії не обмежується критичним односпрямованим аналізом лише гносеологічних концепцій філософів, що характеризують початок розгортання нової епохи в розробці методів пізнавальної творчості. Демонструючи високу філософську культуру, він, спираючись на компаративне аналізування, науково толерантно розкриває взаємогенез уявлень Г. Лейбніца та Н. Мальбранша про здатність людини пізнавати істину, а також розглядає міркування інших відомих представників західноєвропейської новочасної філософії (А. Арно, Е. Кондильяка, І. Канта та ін.), у яких аргументується їхнє ставлення до зазначених оптимістичних гносеосистем. Вочевидь було б наївно в межах однієї монографічної роботи отримати вичерпний конструктивний матеріал про діалог цих філософів з іншими колегами-авторами на предмет формування оптимального методу виявлення гносеологічної істини у період розгортання природничо-наукового погляду на світ під теолого-християнським впливом на філософію і науку в XVII столітті. Водночас із цікавістю

читаються сторінки монографії, де описується розуміння Г. Лейбніцем і Н. Мальбраншем соціально-культурних чинників формовияву пізнавального оптимізму у сфері наукового та буденного рівнів організації знання.

Рецензована монографія актуалізує сутнісний зміст чітко визначеного переліку праць тих мислителів, гносеологічні концепції яких охоплюють широкий матеріал як філософського, так і загальнонаукового спрямування, що має особливу культурну вагомість для українського соціуму. У будь-якому разі є всі підстави оцінити дослідження А.О. Довганя як значущий внесок у царину історико-філософських знань, що утверджує концепцію гносеологічного оптимізму у форматі аналізу філософських систем Г. Лейбніца та Н. Мальбранша як новочасних раціоналістів.

Монографії Довганя Анатолія Олексійовича притаманна фундаментальність, оскільки оптимістичні ідеї відомих мислителів початку новочасної епохи вперше розглядаються в контексті загального розвитку філософського гносеологічного оптимізму як важливої самостійної проблеми історії філософії. При ньому цінним є те, що автор увів у науковий обіг низку нових чи недостатньо відомих українському філософському співтовариству першоджерел класиків новочасної доби. Серйозна джерельна база, конкретність формулювань, обґрунтованість засадничих положень, чітка логіка викладення змісту результатів дослідження дають підстави розглядати презентовану роботу як вагомий внесок на шляху пізнання гносеологічної специфіки оптимізму в його історико-філософському вимірі.

Надійшла до редакції 12.05.2010.